

FONTES
LINGVÆ VASCONVM
stvdia et
docvmenta

SEPARATA

Año XLIV • Número 115 • Julio-Diciembre • 2012

Pallas hiztegiaren euskal
iturri lexikografikoak

IVÁN IGARTUA

Pallas hiztegiaren euskal iturri lexikografikoak

IVÁN IGARTUA*

1. ATARIKOA**

Peter Simon Pallas zientzilari alemaniarraren izena daraman hiztegi elea-niztunak euskarazko hainbat hitz biltzen ditu, euskara bera hiztegi or-dezkaturiko 200 hizkuntzen zerrendan sartzea erabaki baitzuten hiztegiileek. *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* izenburupean argitaratu zen hiztegi famatua, XVIII. mendeko hiztegi eleaniztun handiena. Lan erraldoi hura Errusiako enperatriz Ekaterina II.ak egindako eskaera bereziari eran-tzuteko burutu zen eta bi argitaraldi izan zituen. Soilik lehen argitaraldia, San Petersburgon 1786ko bukaeran eta 1789 bitarte bi zatitan kaleratu zena, izan zen Pallasen ardura. Bigarrena, aldiz, 1790-91koa, Teodor Janković de Mirievo ikertzaile serbiarraren eskutik heldu zen. Edizio horretan hizkuntzen zerrenda 272ra iritsi zen, Afrikako eta Ameriketako hainbat hizkuntza barne. Lanaren egiturari dagokion aldaketa nabarmen bat ere gertatu zen: Pallasenean zerrenda konparatu bat ikus daitekeen bitartean, Mirievoren ka-suan material lexiko guztia ordena alfabetiko erabat deseroso batean eskaini zen, zuzeneko konparaketarako aukerak dezente murriztuz.

Hizkuntzalaritzaren historian Pallasen hiztegia mugarri ukaezina da. XVIII. mende osoko lan lexikografikorik garrantzitsuena da ezbairik gabe eta, Hervás y Panduroren *Vocabulario poligloto* (1787) lanarekin batera¹, Johann

* UPV/EHU-JUMI.

** Lan hau Espainiako Zientzia eta Teknologia Ministerioak lagundutako FFI2008-03816/FILO ikerketa proiektuaren barruan kokatzen da. Eusko Jaurlaritzaren laguntza ere izan du GIC 10/83, IT486-10 erreferentziadun Ikerketa Talde Kontsolidatuaren bitartez.

¹ Hervásen *Vocabulario poligloto, sopra più CL lingue* lanean (1787) 154 hizkuntzetako 63 hitz biltzen dira. Pallasek 200 hizkuntzetan 285 hitz eman zituenez, ez da oso zuzena Tovarrek (1986: 15) Hervásen saio hari buruz idatzi zuena: «Está constituido por una lista de 63 palabras traducidas a más de 154 lenguas. Es una colección de materiales que no se había reunido nunca, muy superior a los

Christoph Adelung eta Johann Severin Vaterren *Mithridates* bezalako ikerlan lexikografiko sakonagoen aitzindaria izan zen (Mounin, 1968: 151; Haarmann, 1977: v)². Pallasen hiztegiak estreinako biltzen ditu zenbait hizkuntza uraliar eta siberiarren lekukotasunak eta, alde horretatik, berealdiko garrantzia dauka hizkuntza horien azterketarako. Hiztegiaren esanahia, hala eta guztiz, harago doa, eragin nabaria izan baitzuen hizkuntzalaritza konparatua hastapenetan baino ez zegoen garai hartako ikusmoldeetan (Comtet, 2010: 112). Eragin horretaz oso goiz ohartu zen Christian Jacob Kraus, esaterako, eta hala aitortu zuen Pallas hiztegiari eskaini zion iruzkinean (Kaltz, 1985, 2004; Haarmann, 2001: 1085-1086)³.

Ekaterina II.ak hiztegia gauzatzeko enkargu ofiziala egin eta berehala 286 hitzez osatutako zerrenda bat bidali zen Inperioko lurralde gehienetara (gerora, hiztegiak 285 sarrera izango zituen). Hitz-zerrenda atzerrian ere ezagutarazi zen egun bertuetan. Peter Simon Pallasek laguntzaile talde ugari bat izango zuen bere zerbitzura, segur aski; hala ere, garaiko dokumentuetan harenaz gain, soilik enperatrizararen, Teodor Janković de Mirievoren eta J. V. Bacmeisterren izenak aipatzen dira (ik. Fodor, 1982: 231-232)⁴. Badirudi Pallasen laguntzailerik hurbilena J. V. Bacmeister bibliotekaria izan zela. Hiztegiaren hitzaurrean, adibidez, hari egozten zaio hiztegiko lehen 47 hizkuntzen lexikoaren bilketa-lana. Nolanahi ere, Pallasek taldeaz kanpoko laguntza jaso zuen. Dokumentatuak ditugu, besteak beste, Espainiako enbaxadorearen bitartez Madrilgo Gortera bidali ziren eskariak. Garai hartan San Petersburgon enbaxadore zegoen Pedro Normanderen eta Floridablanca kondearen arteko gutunerian (1785eko azaro eta abendukotan) hitzez hitz aipatzen da Ekaterina II.aren eskaera hiztegi eleaniztuna prestatzen ari zen lantaldeari Espainiako eta Ameriketako hizkuntzen gaineko informazioa eskuratzeko. Honela zioen Pedro Normandek 1785ko azaroaren 4an:

(Esta soberana) con la mira de facilitar a los Historiadores y filósofos las luces que les suministra la afinidad ó conexión de lenguas para el descubrimiento del origen de las naciones, esta Soberana que acredita una suma ilustración no sólo en el arte sublime de Reynar sino en el cultivo de las Bellas letras ha intentado formar un Glosario universal y comparativo de todos los idiomas.

dicionarios que, en transcripción de todas las lenguas en caracteres cirílicos, iba a publicar Catalina II de Rusia, dirigidos por P. S. Pallas (1787-1789) y Jankiewitsch de Miriewo (1791)».

² Hiztegi eleaniztun bat egiteko bultzada Ekaterina II.ari zor zaion arren, hamarkada batzuk lehenago Leibnizek Pedro I. Handiari iradokia zion Inperio Errusiarraren lurraldeetako hizkuntza guztiei buruzko informazioa biltzeko behar eta interesa.

³ Christian Jacob Kraus (1753-1807) Königsbergen jaio zen, Immanuel Kant bezala, eta filosofo ospetsuaren ikaslea izan zen. Filosofiaz eta ekonomiaz arduratu zen, hizkuntzalaritza gain. Adam Smithen ideiak zabaldu zituen Alemanian (besteak beste, haren *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations* (1776) izeneko lan ezaguna itzuli zuen alemanera). Robinsen (1967: 169) esanetan, Pallasen hiztegiari egin zion iruzkina «*can still be read as an introduction to the study of comparative and historical linguistics*».

⁴ Hiztegiaren lanketa prozesuaren berri ematen duen informazio-iturri nagusiaren egileak ere (Adelung, 1815) ez du laguntzen Pallasen aginduetara aritu zirenen taldekideak zein izan ziren jakiteko orduan.

Floridablancako kondeak emandako erantzunean (1785ko abenduaren 22an) euskara aipatzen da «lengua bascongada» gisa (beste izen batzuk ere erabiltzen dira gutuneria horretan, hala nola «bizcaína» edo «bascuence»):

Enterado el Rey de los deseos de esa Soberana de adquirir obras que tratan de lenguas americanas y de la Bascongada para facilitar el cotejo de todos los idiomas conocidos, ha dispuesto lo conveniente para que con la brevedad posible se junten las que contiene la lista que V.S. me ha remitido con su carta de 4 de noviembre nº 75, con la que me acompaña igualmente el plano de la obra que ha ideado la Emperatriz, y un ejemplar del diccionario en Ruso, Latín, Alemán y Francés.

Handik gutxira, 1787ko azaroaren 13an, Floridablancako kondeak Ameriketako hizkuntzei buruzko lanak ere eskatu zituen Espainiako enbaxadoreen bitartez. Consuleo Larrucea de Tovarrek eskari haren arrastoari jarraitu zion 1984ko artikulua batean eta lortu zuen behintzat Ameriketako hizkuntza zenbaiten hiztegi edo glosategiak aurkitu eta bidaltzeko mandatua jaso zutenak identifikatzea (Larrucea de Tovar, 1984: 217 hh.; ik. halaber Key, 1980: 59-60). Alabaina, ezagutzen ez ditugun arrazoiak medio, hiztegi haiek ez ziren Errusiara heldu eta haietako batzuk (hizkuntza amerindiarrei buruzkoak) Archivo General de Indias eta Errege-Jauregiko Biblioteka bezalako lekuetan daude gaur egun (horretarako ik. baita Klein eta Klein, 1978: 139-142).

Euskararen kasurako ere ezin da baieztatu Pallasen taldeak euskarari buruzko lan argitaratu edo argitaratugaberik jaso zuenik agintari espainiarrengandik. Horrexegatik hain zuzen euskal hitzen presentziak pizten dituen interesguneetako bat, agian funtsezkoena, hitz horien etorkiari buruzkoa da: bestela esanda, Pallas hiztegiak izan zituen euskal iturri lexikografikoen bilaketa.

2. PALLAS HIZTEGIAN JASOTAKO EUSKAL HITZAK

Euskalaritzan ezaguna zen aspalditik Pallasen hiztegian bildutako materialen artean euskarazkoak ere bazirela. Erreferentziak aurkitu daitezke –ez asko, dena den– berezilarien lanetan, batez ere Antonio Tovarrenetan. Besterik da lexiko horren analisia, duela gutxi arte saiatu izan ez dena (ik. lehen hurbilpen baterako Igartua, 2011; hiztegiaren hitzaurrean hizkuntzen arteko harremani buruz azaltzen den ikuspegiaren gainean ik. baita Igartua, 2009). Koldo Mitxelenak ez omen zion garrantzi handiegirik ematen Pallas hiztegian bildutako euskal lexikoari, akaso uste zuelako, arrazoiz beste behin, hiztegi eleaniztuna *codex descriptus* bat zela ikuspegi lexikografikotik (Ibon Sarasola, *viva voce*) eta, hortaz, ez ziola euskal tradizio lexikografikoari ekarpen ez handirik ez berezirik egiten. Egia da, zalantzarik gabe, Pallasenean jasotako hitz-multzoan ezin dela espero berrikuntza lexikografikorik, bigarren eskuko materiala baita han bildutakoa. Hiztegiaren analisiak ekar dezakeena beste zerbait da: alde batetik, euskal hitzen, benetakoen edo ustezkoen, errekonozimenduak suposatzen dituen oztopo ez beti errazak gainditzea, eta bestetik, hitz horien zerrenda osatzeko erabili ziren iturri lexikografikoak identifikatzea.

Lexikoari berari dagokionez, hiztegiaren 285 sarrerek euskarari lotzen zaizkion 346 forma eskaintzen dituzte. Sarrera batean baino gehiagotan aldaera lexikoak aurkitzen ditugu, eta hortik dator sarreren kopuruaren eta hitzenaren arteko ezberdintasun hori, zenbait *lemmatan* euskal ordainik ez dagoen arren. Hitzen ezaugarri semantikoei erreparatzen badiegu (eta alderdi hau orokorra da hiztegiaren, hizkuntza guztiei eragiten diena), lexikoan hainbat kategoria bereiz daitezke: senitartekoen izenak, gorputzaren atalak, animaliak, fenomeno meteorologikoak, zuhaitzak eta landareak, sentimenduak eta ekintzak (kasu honetan aditzak). Zerrendaren bukaera aldera izenordainak, lokailuak, preposizioak, partikulak eta zenbakien lagin txiki bat gehitu ziren.

346 benetako edo ustezko euskal hitzetatik zati handi bat arazorik gabe identifikatzen da, besteak beste Pallasen hiztegiaren erabiltzen den alfabeto ziriliko aurremodernora⁵ transliteratzekoan hitzen kopuru handi horrek ez duelako inolako desitxuratze formalik pairatu. Zenbait kasutan, aldiz, euskarazko hitzek aldaketa grafiko nabariak nozitu zituzten. Bestetuzetan, zerrendako sarrerek duten esanahiarekin ez dator bat euskal hitzen esanahia. Hurrengo tauletan bi zehaztugabetasun mota horiek islatzen dira:

a) akats edo zehaztugabetasun grafikoak

	<i>Lemma</i> (<i>errusiera/latina</i>)	Zirilikoz	Transliterazioa	Forma lekukotuak	Gaztelania
31.	Борода/Barba	Бидарра	Bidarra	<i>bizarra</i>	Барба/Barba
77.	Звезда/Stella	Зарра	Zarra	<i>izarra</i>	Эстрелла/Estrella
100.	Река/Pluvius	Реакъ	Reak	<i>erreka</i>	Ріо/Río
124.	Соль/Sal	Гака	Gaka	<i>gatza</i>	Саль/Sal
201.	Молодь/Iuvenis	Гартеа	Gartea	<i>gaztea</i>	Мосо, ювениль /Moso, Yuenil
204.	Высоко/Alte, Excelse	Гора, Игань, Лукса	Gora, Igan, Lukea	<i>gora, igan, luzea</i>	Алто/Alto
221.	Дурно/Male, Dementer, Deforme	Гайстоа, Еатарра	Gaistoa, Eatarra	<i>gaiztoa, zatarra</i>	Мало, Феіо/Malo, Feyo
234.	Любить/Amare, Diligere	Онести	Onesti	<i>onetsi</i>	Амáрь/Amár
280.	Семь/Septem	Саспи, Соспи	Saspi, sospi	<i>zazpi</i>	Сѣетте/Siette

b) akats edo zehaztugabetasun semantikoak

	<i>Lemma</i> (<i>errusiera/latina</i>)	Zirilikoz	Transliterazioa	Forma lekukotuak	Gaztelania
28.	Горло/Iugulum	Гангарра	Gangarra	<i>gangarra</i> 'úvula'	Гарганга/Garganta
78.	Лучь/Radius	Лерроа	Lerroa	<i>lerroa</i> 'fila, hilerá'	Раіо/Rayo
70.	Духъ/Spiritus, Halitus	Эмаитца	Emaitza	<i>emaitza</i> 'resultado'	Эспипиту/Espiritu
208.	Бело/Album, Candidum	Илекуріа, Хуріа	Ilekuria, Juria	<i>ilezuria</i> 'canoso', <i>xuria</i> 'blanco'	Бланко/Blanco
220.	Зло/Male, Maligne, Malum	Азь, Эри, Неквезъ, Цитула	Az, Eri, Nekvez, Tsitula	<i>eri</i> 'enfermo', <i>nekez</i> 'difícilmente', <i>eztula</i> 'tos'	Мало, Малиціазо/Malo, Malitsiazo

Oharra: zailtasun tipografikoak saihesteko, taula hauetan <e> zirilikoaren eta *jat*⁷ zaharraren arteko diferentzia ez da aintzat hartu. Zeinu biak modu berean transliteratu dira.

⁵ Pedro Handiaren erreformaren ostekoa baina azken aldaketan –1918an egindakoen– aurrekoa.

Euskararekin lotzen diren hitzen artean badira, lehen esan bezala, euskarari ez dagozkionak, beste hizkuntza batzuei baizik. Hurrengo taula honetan adibide batzuk jaso ditugu:

c) beste hizkuntzetako hitzak

	<i>Lemma (errusiera/latina)</i>	<i>Zirilikoz</i>	<i>Transliterazioa</i>	<i>Forma lekukotuak</i>	<i>Gaztelania</i>
16.	Голова/Testa	Пень	Pen	bret. <i>pen</i>	Кавеса/Cabesa
54.	Имя/Nomen	Анимъ	Ainim	irl. <i>anim</i> , irl. ant. <i>ainm</i>	Номбре/Nombre
99.	Море/Mare	Мора	Mora	bret. <i>mor, mur</i>	Марь/Mar
111.	Парь/Vapor	Баоа	Baoa	esp. <i>vaho</i>	Вапорь/Vapor
119.	Яма/Fovea	Поуль	Poul	bret. <i>poul</i>	Гоюо/Hoyo
242.	Варить/Coquere	Героирь	Heroir	esp. <i>hervir</i>	Гервьрь/Hervir
262.	Тамъ/Illic, Ibi	Эно	Eno	bret. <i>eno</i> , gal. <i>ina, ino</i>	Альья/Allya
51.	Обоняние/Odoratus	Арвинтъ	Arvint	gal. <i>ar gwynt</i>	Олфато/Olfato

Ikus daitekeenez, kasu batzuetan euskaratzat etorki zeltikoko hitzak eman ziren. Ez da kasualitate hutsa. Pallas hiztegiko hizkuntzen zerrendan euskara hamabosgarren ageri zaigu, bretoieraren (14.a) eta irlandiararen (16.a) artean, hain zuzen. Kokagune horrek badu zerikusirik, noski, euskararen ahaidetasunari buruzko garaiko usteekin. Hipotesi zeltikoa, zeinaren arabera euskara hizkuntza zelten enborrekoa den, Frantzian eta beste lurralde batzuetan ideiarik onartuena izan zen XVIII. mendean (baita XIX. mendeko zati luze samar batean ere). Uste horrek, dena den, ez du guztiz azaltzen formen arteko nahasmena: zenbait kasutan huts soilak izan daitezke, zerrendako hizkuntzen arteko hurbiltasunak eragindakoak, baina beste batzuetan akats horiei eman beharreko azalpenak euskal material lexikoa nondik hartua den argitzera behartzen gaitu.

3. USTEZKO AHAIDETASUN EUSKO-ZELTIKOA ETA EUSKAL LEXIKOAREN ETORKIA

Garaiko sinesteekin bat eginez, Pallasen lantaldeak hizkuntza zeltikoekin lotu zuen euskara. Era berean, hala ere, berrikuntza deigarri bat mahaigainerratu zuen, Pirinioen iparraldeko euskara hegoaldekoetik bereizi baitzuen. Hiztegiaren hitzaurrean ematen da ikuspegi horren berri:

Quae inter *Celticas* dialectos *Basconicae* titulo introducta est, non erit confundenda cum Vasconum Hispaniae lingua, a Celticis omnibus longe diversa; sed est illa quam in Gallia *le Basque* vulgo appellant.

Horren arabera, zeltiar jatorriko euskara iparraldekoa litzateke, gainerako euskalkiek hizkuntza-talde zeltikoarekin inolako zerikusirik izango ez luketen bitartean⁶. XVIII. mendearen bukaerako ingurune zeltomanoan ere, bereizkuntza hau bitxia da.

⁶ Moreno Cabrerak (2012: 200) uste du euskaratzat gaskoiera emango zutela, baina proposamenak arazoak dauzka: bat besterik ez aipatzearen, Pallas hiztegiaren oinarrian dagoen Nicolaiaren lan bibliografikoan (1785) gaskoiera («dialect de la Gascogne») hizkuntza erromantzeen artean sailkatzen da.

Pallasek bi aitzindari izan zituen, hala teoriaren nola metodologiaren aldetik.⁷ Lehenak, Hartwig Ludwig Christian Bacmeisterrek, ikerketa lan poliglotoen bidea ireki zuen *Idea et desideria de colligendis speciminibus linguarum* (1773) liburuxkaren bitartez (ik. I. eranskina); bigarrenak, Friedrich (edo Frédéric) Nicolaik, munduko hizkuntzei buruzko datu-base bibliografiko zabal bat osatu zuen *Tableau général de toutes les langues du monde avec un catalogue préliminaire des principaux dictionnaires dans toutes les langues et des principaux livres qui traitent de l'origine de toutes les langues, de leur étymologie et de leur affinité* (1785) izeneko lanean (ik. II. eranskina). Nicolairen eskuizkribuaren hasierako parte Adelungek (1815: 43-37) jaso zuen hitzez hitz⁸.

Bacmeisterren ikerlanean ez zaio euskarari aipamenik egiten. Lana metodologikoa da batez ere, eta ez du hizkuntzen sailkapen genetikoarekin inolako loturarik. Nicolairenean, aldiz, euskara azaltzen da, eta izaeraz haren lana bibliografikoa dela kontuan izanda, aipamena ez da nolanahikoa. Nicolaik orduan ezagutzen ziren mundu osoko hizkuntzak (300 bat, egilearen arabera) sailkatu zituen bere lanean, bost taldetan sailkatu ere: Europako hizkuntzak (I), Asiakoak (II), Afrikakoak (III), Ameriketakoak (IV) eta Hegoaldeko lurraldeetako hizkuntzak edo *Langues du Païs du Sud* (V), azkenik. Hizkuntza edo hizkuntza-talde bakoitzeko bibliografia aberats bat eskaini zuen, hizkuntzen gramatikari eta batez ere lexikoari begira. Espainiera edo gaztelaniari dagokionez, lan klasikoen ondoan Larramendiren (eskuizkribuan Larramende) *De la lengua bascongada* (Salamanca, 1729) aipatzen da, eta aurrerago –beherago ikusiko dugu hurrengo lan horren esanahia Pallas hiztegirako– egile beraren (oraingoan deitura ongi idatzia) *Hiztegi Hirukoitza (Diccionario trilingue del castellano bascuence y latin*, San Sebastián, 1745) ere ageri da⁹. Larramendiren hiztegiak badu zentzurik zerrenda horretan, ez gehiegi, aldiz, haren *De la lengua bascongada* azterlanak, gaztelaniaz idatzia egon arren. Dena den, arazo honi ezin diogu garrantzi handiegirik eman, izan ere hizkuntzen arteko nahasketa bat baino gehiago gertatzen da Nicolairen lanean¹⁰.

Nicolairen ekarpen interesgarriena, dena den, ondoren dator. Sailkapenaren lehen kategorian (*Langues européennes*) euskararen zeharkako arrastorik baino ez dagoen bitartean (azaldu dugun zirrikitu bibliografikotik agertzen dena, hain zuzen), euskara hirugarren kategoriaren barruan, Afrikako hizkuntzei eskaintzen zaien atalean, agertzen zaigu ezustean. Izenburu gehien-

⁷ Beste maila batean, filosofikoagoan akaso, kokatzen da Antoine Court de Gébelinen (1719-1784) eragina. Pallasen hiztegia argitaratu aurretik plazaratu zen «Avis au public» dokumentuan (1785eko maiatzaren 22koa) hizkuntzen etorki komun eta ahaidetasunari buruzko haren ideiak gorsten dira, eta harena da, enperatrizarenarekin batera, testu horretan Pallasek aipatzen duen izen be-rezi bakarra.

⁸ Gerora Nicolairen lana Adelungek emandako argibideengatik ezagutu da gehienbat (ik. esaterako Kaltz, 2004: 12. oin-oharra). Eskuizkribua Errusiako Liburutegi Nazionalean (S. Petersburgon) dago, Hermitage funtsean (Эрм. фп. 63 kodepean). Egitura eta edukien aldetik, Nicolairen lana gehiago lerratzen da *Bibliotheca universalis* izaerako egitasmoetara (ik. Archaimbault, 2010: 75).

⁹ Zerrenden zale edo maitaleentzat (ba omen dira halakoak ere) esan dezagun atal horretan Andrés de Pozaren *De la antigua lengua, poblaciones y comarcas de las Espannas (sic)*, Bilbao (1587) lana ere badagoela.

¹⁰ Eskuizkribuaren beste ezaugarrietako bat marjinetako marrak dira, bibliografiako sarrera batzuk markatzeko erabili zirenak. Arkatzez eginak dirudite, eta ezin jakin, noski, nork egin zituen marra horiek. San Petersburgoko liburutegi nazionaleko erregistroaren arabera, 2012ko ekaina baino lehen bi ikertzailek baino ez dute eskuizkribua aztertu. Litekeena da, beraz (susmo bat besterik ez den arren), Pallasen lantaldeko kideren batek eginak izatea.

tsuenetan ez bezala, kasu honetan azalpen luze samarra ematen da: «Langue dite Bascuena ou lingua vasqua, dans les environs de Bilbao et Pampelona en Espagne étant un Dialecte des Langues Africaines» (Nicolai, 1785: 333). Hau da, garbi dago Nicolaik ez duela euskara –edo euskararen parte bat behintzat, hegoaldekoa hain zuzen– hizkuntza zeltikoekin lotzen. Hizkuntza zelten atalean, izan ere, ez dago euskararen aipamenik ere. Aldiz, Thomas Youngek, Julius Klaprothek (ik. Duvoisin, 1866: 47), Francisco María Tubinok, Georg von der Gabelentzek, Hugo Schuchardtek eta, zer esanik ez, Hans Mukarovskyk baino mende bat (edo hortik gora) lehenago, Afrikara eramaten du euskararen etorki eta sailkapen genetikoa, zein azpi-familiari dagokion esan gabe, eta argi adieraziz euskara hizkuntza afrikarren dialekto bat dela. Hala ere, darabilen formulazioak aukera ematen du beste mota bateko interpretazioak ere egiteko. Espainiako euskaraz (soilik?) ari dela azpimarratzen saiatzen da, edo hala dirudi, esaldiaren sintaxiari erreparatzen bazaio. Horrek atea irekita edo erdi irekirik behintzat uzten du Nicolaik lan osoan aipatzen ez duen iparraldeko euskarari bestelako ahaideak bilatzeko. Baina horretarako Nicolaik berak ez du argibiderik ematen, eta Afrikako hizkuntzekiko lotura berri horren aldean nahiko ezaguna eta hedatua zen hipotesi eusko-zeltikoa ez da haren lanean inon azaltzen. Aldiz, Pallas hiztegiaren hitzaurrean, ikusi dugun bezala, euskara –iparraldekoa– hizkuntza zeltekin lotzen da, eta aldi berean esaten da hegoaldeko euskara oso ezberdina dela. Agian «a Celticis omnibus longe diversa» horretan Nicolaik adierazitakoak izan zuen nolabaiteko eraginik?

Iparaldeko eta hegoaldeko euskaren artean aipatu bereizkuntza egin zen arren, Pallasen euskal lexikoak euskalki ezberdinetako hitzak (iparraldeko zein hegoaldekoak, edo ekialdeko zein mendebalekoak) biltzen ditu. Adibidez, hiztegiak *bisaya* (17) ‘lat. facies’, *ekuia* (75) ‘sol’, *beha* (23) ‘auris’ edo *eria* (36) ‘digi’ bezalako formak jasotzen ditu, alde batetik, eta *betsinto* (22) ‘supercilia’, *ullea* (25) ‘crinis, pelus’, *assura* (44) ‘os’ edo *bearra* (63), latineko *opera* eta *labor* hitzen baliokide semantiko gisara, bestetik. Hiztegian ordezkatutako lexikoa ez dator bat, beraz, lanaren hitzaurrean azaldutako uste eta ikuspegiekin.

Euskal hitzen jatorri ezberdinak iturri lexikografikoen bilaketa zailtzen du, neurri batean behintzat. 1786 baino lehen argitaratutako euskal hiztegiak ez dira asko, eta, jakina, hor hasi behar da bilaketa bera. Hala ere, ezin da baztertu euskarazko hitz batzuk orduan erabil zitezkeen –edo lanari propio ekiteko prestatu ahal ziren– hiztegietatik atereak izatea (izan ere, XVII. mendearen bukaeran eta XVIII.aren lehen erdian egun galduak diren hainbat euskal hiztegi atondu ziren, Jakes Belarena, adibidez, edota Dominique Bidegarainen euskara-frantses-latin hiztegi hirukoitza, ik. Mounole eta Gómez 2012).

Hiztegian bildutako hitz-forma batzuk lehendabizikoz lekukotzen dira Nicolao Landucciren *Dictionarium linguae cantabricae* (1562) bezalako lan zahar batean (adibidez: *ukaba* (34), erk. Lcc. *hucaua* ‘codo de braço’). Gehiegi pentsatzea litzateke, hala ere, Pallasek eta haren taldeak iturri horretara jo zutela, eskura izan zitzaizkion askoz berriagoak ziren Harrieten (1741) eta Larramendiren (1745) hiztegiak. Izan ere, horiexek jasotzen dira Nicolairen bibliografian (1785), bata euskarari buruzko atalean (ik. III. eranskina)¹¹ eta bestea, goian esan bezala, gaztelaniari dagokionean.

¹¹ Euskal bibliografia labur horretan (guztira, 13 erreferentzia biltzen dira), bada datu interesgarririk. Etxeberri Ziburukoaren *Noelac eta berce canta espiritual berriac* liburuaren Baionako edizioa ai-

Interpretatzen zailak diren Pallas hiztegiko formen artean bada bat, ‘enbor’ sarrerarako, *maržola* (132) itxurapean ageri dena eta agian Harrietek dakarren *motzor* bezalako hitz batekin lot litekeena. Hala ere, lekukotasun hori ahulegia da hortik ondorio gehiegi atera ahal izateko.

Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzari* dagokionez, egoera askoz argiagoa da. Pallas hiztegiko hitz kopuru jakin bat Larramendirenean dokumentatu daiteke; horrek, jakina, ez du ezer frogatzen, baina hiztegi bien arteko harremani buruzko susmoak harrotzeko behintzat balio du. Susmo horietatik ziurtasunera eraman gaitzakeen bidean bi proba ezin hobe aurkituko ditugu, biak ala biak testu kritikaren *errores coniunctivi* direlakoan antzera balia ditzakegunak hiztegien arteko loturak ezarri eta frogatzeko orduan.

Lehen adibidea 26. sarreran dago: ‘masaila’ esanahia duten bi hitz biltzen ditu Pallasen hiztegiak, *maguita* eta *masalla* (gaur egun *masaila*). Bigarren forma komuna da eta ez du aparteko berezitasunik erakusten. Lehena, aldiz, estreinakoz eta ia azkenengoz lekukotzen da euskal tradizio lexikografiko osoan hain zuzen Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzaren* Eranskinean (1745)¹². Mitxelenak (1984 [1970]: 64) esan zuen bezala, «[n]o conozco otro testimonio de *maguita*». Maurice Harrietek bere eskuizkribu berantiarrean dakarrena Larramendiren Eranskinetik heldu zen zuzenean. Forma horren presentziak Pallas hiztegiko euskarazko hitzen iturri nagusia adierazten bide du.

Bigarren adibidea ere gardena da. 108. sarrerak euskarazko ordain bakarra du, *igea*, ‘aldapa’ esanahiarekin (lat. *collis*, esp. *cuesta*). Itxura guztien arabera, forma horren atzean lapurterazko *ikhea* hitzaren aldaera grafikoren bat dago (*ikhea* Etxeberri Ziburukoaren obretan dokumentatzen da, ik. *OEH*, s.v. *ike*). Ezberdintasuna ezin da loturik egon Pallasek erabilitako transliterazio arauekin, <g> eta <kh> modu sistematikoan bereizten baitira beti, akatsik gabe. Arazoa da *igea* ez dela euskaraz existitzen, baina Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzaren* Eranskinean aurkitzen dela: «Cuesta, *igea*, *iquea*, *patarrā*». Forma hori, *igea*, Larramendiren berrikuntza da, desitxuratze grafiko baten ondorioa seguru asko, Mitxelenak (1984 [1970]: 54) uste zuen bezala. Akats tipografikoa *ikhea* > *iquea* > *iguea* > *igea* katearen uneren batean gertatu bide zen (ik. Lakarra, 1991: 234), eta ez dugu daturik Larramendiri berari edo haren hiztegiaren argitaratzaileei leporatzeko. Baina kontua da Pallasen hiztegiak forma hori jaso zuela, eta transliteratu ere, inolako akatsik gabe transliteratu zuela, eta horrek Larramendiren *Hiztegi Hirukoitza*, batez ere Eranskina, salatzen duela Pallasen taldeak hiztegi eleaniztunean sartu zituen euskarazko hitzen iturri nagusi gisa.

Zalantzetarako tarte urria uzten duten adibide horiek Pallas hiztegiaren euskarazko hitz askoren jatorria argitzen dute. Esaterako, *atela* forma iturri beretik datorrela baieztatu dezakegu orain ziurtasun gehiagorekin, Larra-

patzen da, 1630koa (ezagutzen dena 1645koa da, Bordelen kaleratua). Hori horrela balitz, Etxeberri Ziburukoarena Baionan inprimatutako lehen euskal liburua litzateke. Orain arte Voltoiren 1642ko edizioari (*Tresora hirour lenguaietaqua*) zegokion postu hori. Hala ere, badirudi urte hartan oraindik ez zegoela moldiztegerik Baionan (Atutxa, 1999: 236, 243) eta, beraz, pentsatu beharko dugu 1630eko erreferentzia, Larramendik ere –bide batez– emana zuena, liburuaren eliz-oniritziei eta baimenari legokieteen urtea dela. Ricardo Gómezi zinez eskertzen diot xehetasun horien berri eman izana. Bestalde, Nicolairen zerrendan ageri den Boza izenekoaren *Liber de lingua vasconica* enigma bat da oraingoz.

¹² Eranskinaren izaerari eta funtzioaren gainean, eta *Hiztegi Hirukoitzarekiko* duen harremanari buruz, ik. Michelena, 1984 [1970], Lakarra, 1985 eta Urgell, 2000.

mendirengan hauxe aurkitzen baitugu: «Riña, *errierta*, *asserrera*, *atelà*, *gatazca...*». Gauza bera esan liteke *sablea* formaz (ik. Larramendirengan «Arena, *sablea*, *legarra*»), *ukvikvida*-z («Contacto, tocamiento, *uquiquida*») edo *bisaia*-z («Cara, *arpeguia*, *aurpeguia*, *beguitarte*, *bisaya*»), nahiz eta, hasiera batean behintzat, zaila den ulertzea zergatik hautatu zen zenbait kasutan segida lexikoaren hirugarren edo laugarren forma, eta ez lehenbizikoa, gehienetan egin zen bezala.

Hitzen hautaketa modu bitxi horren azalpena nahiko erraza da, dena den. Badu zerikusia, zuzena gainera, Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzaren* eta Pallasen hiztegi eleaniztunaren arteko zubi-lana egin zuen beste iturri lexikografiko baten presentziarekin. Jean-Baptiste Bullet ikertzaile frantsesaren ikerlan bat da, *Mémoires sur la langue celtique* izenburupean argitaratua, hiru tomotan, 1754 eta 1760 bitarte. Lan mardul horren barruan hiztegi zelta bat ere badago. Sarrera bakoitzean forma bakar bat ematen da, eta haren ondoan frantsesezko definizio edo itzulpena ageri da. Irlandarazko, bretoierazko eta bestelako hitz zeltikoen artean, ordea, euskal hitz asko kausi daitezke.

Arestian aipatu bezala, euskara hizkuntza zeltikotzat jotzen zen, batez ere XVIII. mendeko Frantzian, eta noizbehintza hizkuntza zelten oinarri eta jatorritzat ere bai. Bulletin lanak argi azaltzen du ikuspegi hori. Liburuaren atal batean egileak honela dio: «*la Langue Basque est une des sources de la Langue Celtique*» (Bullet, 1754-1760: 489). Hala eta guztiz, atal horretan (eta adierazpenean berean) etorkiaz bainoago hizkuntza zelten ezaugarritzat jo daitezkeen osagaiez ari da egilea. Beste toki batean dio euskal herriak, beste ezein nazioarekin nahastu ez denak, mantendu duen bere hizkuntza zaharra («*sa langue primitive*») hizkuntza zeltaren dialekto bat dela («*un dialecte de la Celtique*», *ibid.*, 27; ik. IV. eranskina).

Ikuspegi horren ondorioak hiztegi zeltan islatzen dira batez ere, esan bezala han euskarazko hitz ugari tartekatzen baitira. Kalkulu batzuen arabera (ik. De Aquesolo, 1967: 145), Bulletin hiztegiak hamar bat mila euskal hitz izan ditzake bere baitan. Hiztegian «Ba.» laburduraz adierazten dira. Haietako asko euskarazkoak dira egiatan, baina badira zenbait forma hizkuntza zeltei dagozkienak.

Bulleten hiztegiak daukan material lexikoari hasierako hurbilpen bat egitea nahikoa da hizpide ditugun hiru hiztegien arteko harremani buruzko zalantza gehienak, guztiak ez badira, uxatzeko. Hasteko, han ageri dira *maguita* eta *igea* formak, *Hiztegi Hirukoitzaren* Eranskinetik eratorriak. Bigarrenik, Pallas hiztegian euskararekin lotzen diren hainbat hitz zeltiko Bulletin hiztegian ere biltzen dira, baina Bulletinean, oro har, zuzen lotzen zaizkie hizkuntza zeltei (*ainm*, *ainim* 'izena' edo *arwynt* 'usaina' hitzen kasuan bezala)¹³. Azkenik, lehen ikusitako akats edo zehaztugabetasun semantikoetako batzuk erraz argitu daitezke Bulletin testigantza bitartez (betiere, ordea, Bulletin Larramendirenarekin konbinatuz). Nahiko adierazgarria da 'oinartzaria' sarreraren kasua (lat. *radius*): Pallasen hiztegian jasotako euskal forma *lerroa* (78) da, 'oinartzaria' esanahiarekin ezin lot daitekeena. Baina Larramendik *lerro* hitzari 'radio, línea del centro a la circunferencia' adiera

¹³ Horregatik, hitzen eta hizkuntzen arteko lotura okerraren meritua Pallasen taldearena da kasu horietan.

eman zion bere hiztegian. Bulletek adiera hori aintzat hartu eta frantsesera itzuli zuen: ‘rayon, ligne du centre à la circonférence’. Gaztelaniaz *radio* eta *rayo*-ren artean bereizten den bitartean, frantsesez *rayon* hitzak bi adierak dauzka. Horrexegatik, Pallasen taldeak, frantsesezko *rayon* hitzaren euskal ordainaren bila abiatu zenean, ez zion arazorik ikusi *lerroa* hitza aukeratzeari.

Larramendiren hiztegitik eratorritako hitzak Bulletin hiztegian nola aurkezten diren aztertzeak are arrazoi gehiago ematen ditu frantsesaren lana Pallasenarekin lotzeko: ik., esaterako, dagoeneko aipatu ditugun adibideen artean, «*atela*, dispute, querelle, combat, confusion» edo «*bisaya*, visage». Alegia, Pallasen lantaldeak ez zuen Larramendik eskaintzen dituen aldaeren artean forma bat edo beste aukeratu; oso era sinplean, Bulletin hiztegiak ematen zien aukera normalean bakarra baliatu zuten, besterik gabe¹⁴.

Esandako guztiaren argitan, eta euskarazko lexikoari dagokionean, arrazoizko dirudi ondorioztatzeak Bulletin hiztegia izan zela Pallasen taldeak egindako lan lexikografikoaren abiaburua. Bulletinena bera Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzean* eta bereziki haren Eranskinean oinarritu zen euskarazko materiala hautatu eta sailkatzeko orduan¹⁵, ekarri diren adibideek argi uzten duten bezala, baina Pallasen hiztegiarentzako Larramendirena urruneko erreferentzia izan zen, ez behintzat zuzena, Nicolairen zerrendan jesuita euskaldunaren lana bitan aipatzen den arren. Azkenik, ez dago sobera gogoratzeari Pallasen berak *Indiculus librorum a quibus Dialecti Celticae, Gothica et Anglo-Saxonica depromptae sunt* deritzon zerrenda laburrean Bulletin lana aipatzen duela, modu zehatzegian ez bada ere: «*Dictionnaire celtique* par Bullet, Besançon 1759 fol.».

4. INTERPRETAZIO ZAILEKO FORMAK

Hiztegi eleaniztunaren euskarazko (edo ustez euskarazkoak diren) formen artean badira zenbait hitz erraztasun handiegirik ematen ez dutenak formaren zein semantikaren aldetiko azalpenetarako. Oro har, hitz-forma horiek euskal lexikoarekiko oso itxura ezberdina erakusten dute, dela haien egitura fonologiko orokorragatik, dela haien hots-kate bereziengatik, betiere Pallasen testigantza arabera, noski. Forma horien artean aipa daitezke *manted* (6) ‘alaba’, *tsepois* (132) ‘enborra’, *kertoya* eta *mikalta* (187) ‘lazeria, hondamena’, *bar* (227) ‘jan’, edo *gui* eta *maishagiri* (218), euskal aldaerak –Pallasen dioenagatik– ‘eder’ esanahirako. Hitz batzuetan fonologia ez da oztopo (ik. *baten* (68) ‘bizitza’), baina esanahiak euskaratik aldentzen gaitu. Multzo honetako forma gehien etorkia oso iluna da, baina beste batzuen Bulletin hiztegitik abiatuz argitu daiteke, ikuspuntu lexikografikotik bederen. *Gui* forma, esaterako, hizkuntza batekin baino gehiagorekin lotzen du Bulletek (ik. v. eranskina), hizkuntza zeltak tartean, eta euskaraz *arguia*, *beguia* eta *guicenguia* (Larramendiren asmakizuna ‘nítido, lúcido’ esateko) be-

¹⁴ Hala ere, kasu bakanen batean ez zuten lehen forma hautatu, baizik eta besteren bat: ik. «*sabla*, *sablea*, *sable*» adibidea.

¹⁵ Bulletin lana, bestalde, oinarri gisa hartu zuen gerora euskal hiztegi batek edo bestek, esaterako, Louis-Lucien Bonaparteren eskuizkribuen artean aurkitutako euskara-frantsesa hiztegi anonimoak. Hiztegi horretan orain arte Larramendiren zantzuak baizik ez dira ikusi (vid. Etxebarria, 1994), baina iturri zuzena Bulletin izan zuen (ik. beharaxeago *abrona* formari buruz dioguna).

zalako hitzetan aurkitzen du osagai hori, guztiz onartezina den zatiketa baten ondorioz, jakina, baina hori beste kontu bat da.

Maishagiri formaren kasuan beste era batera azaltzen zaigu irtenbidea. Haren itxurak ez du antzik euskarazko hitz bakar batekin ere, ezta Bulletin hiztegian euskaratzat ematen direnekin ere. Antz handia du, ordea, irlandezko *maiseach* ‘paré, net, propre, beau’ izenondoarekin. Hitz hori hain zuzen egon daiteke Pallasen hiztegian jasotzen den euskarazko multzo lexikoaren formarik bitxienetarik horren atzean.

Hizkuntza zelten lexikoak argitzen digu, aurreko kasuan bezala, zerrenda labur honetako beste hitz batzuen jatorria ere¹⁶. Esaterako, *baten* ‘bizitza’ formaren atzean (Bulletin hiztegian ere *baten* ‘vie’) irlandezko *beatha* ‘idem’ dagoela ematen du (ik. irlandera zaharreko sintagma ezagunaren bigarren osagaia: *uisce beatha*, literalki ‘bizitzaren ura’, mundu zabalean ezagutzen den *whiskey* hitzaren abiapuntua, bide batez). Beste forma batean, *bar* itxura duen horretan, hain zuzen, agian nahaste semantiko bat gertatu da, ‘jan’ eta ‘ogia’ esanahien artean; ‘ogia’ esanahiarekin *bara*, adibidez, bretoierazko zein galeszko hitza da (eta hola jasotzen da Bulletin hiztegian). Gainerakoetan (*mikalta*, *kertoya*, *manted*), etorki zeltikoa baztertzekoa ez bada ere, askoz ilunagoa suertatzen da, agian aurrean ditugunak gaizki zatitutako formak direlako, edota itxuraldatze grafiko sakonegiak pairatu dituztelako. Bulletin *micalta* ‘calamité’ eta *guertoya* ‘danger’ dakartza, biak euskaratzat emanez. Hirugarren hitza, aldiz, ez da Bulletin hiztegian agertzen, eta haren antz gehien duten formek, hala nola *mantell* ‘manteau’ hitzak, ez dute erraztasun semantiko handiegirik ematen. Kasu batean, *tsepois* formarenean (ik. Bulletin lanean *cepoas* ‘tronc’), badirudi hizkuntza erromantzeen artean bilatzeak emaitza hobekak ekar ditzakeela: erk. italierazko *ceppo* ‘enborra’.

Azkenik, *abrona* (37) hiztegi eleaniztunaren formarik harrigarrietako bat da, ez bairik gabe. Eta esanguratsuenetako bat ere bai, jarraian ikusiko dugun bezala. Alde batetik, Bulletin lanean euskaratzat jotzen da eta ‘ongle, pied’ esanahia egotzen zaio. Hiztegi zeltikoetan forma hori edo antzeko bat aurkitzea ez da lan erraza. *Abrona*-tik hurbilen egon daitekeen hitzak, gainera, ibilbide gorabeheratsu bezain interesgarria du (Patrizia de Bernardo Stempel esker izan dut horren berri): bretoieraren dialekto batean (Vannes-ekoan) *bronë* hitzak ‘errapea’ esan nahi du; formaren aldetik gertu legoke gure *abrona*-tik, baina ez, aldiz, semantikari dagokionez. Hiztegietara iritsi zenean, ordea, kasu honetan Pierre de Châlonsen lehen hiztegiara (1723), *bronë* hitza ‘pied’ esanahiarekin lotu zen (behi, ahuntz zein ardi baten oina, hain zuzen), akats bat tarteko. Akatsa hiztegiaren huts-zerrendan zuzendu zuten, egilea hil ondoren. Balirudike, erabat desbideraturik ez bagabiltza (eta hau guztia zoriaren jolas hutsa ez bada izan), Pallasen taldeak hiztegi dialektal haren edukiak ezagutzeko aukera izan zuela Châlonsen liburuaren behin betiko argitalpena kaleratu aurretik. Oraingoz nekez aurkitu liteke beste azalbiderik.

¹⁶ Patrizia de Bernardo Stempel lankide eta zeltologo ezagunari zinez eskertzen dizkiot forma hauetako argibide eta etimologia-bide ez beti errazak.

Bestalde, eta hauxe da forma honen pisua adierazten duen daturik garrantzitsuen, ez dago *abrona*-ren bestelako lekukotasunik (Bulletin hiztegiari orpoz orpo jarraitzen dion XIX. mendeko hiztegi anonimoaz landa, ik. 15. oin-oharra), ezta Larramendiren lanetan ere. Ondorioa, beraz, orain arte argudiatutakoaren norabide berean doa hemen ere: Pallasen taldeak abiapuntutzat hartu zuen lan lexikografikoa Bulletin hiztegi «zeltikoa» izan zen, inolako zalantzarik gabe.

5. ONDORIOAK

Pallas hiztegian biltzen diren euskarazko hitzen analisiak ustekabeko emaitzak dakartza neurri batean, kontuan hartzen badugu 285 hitzeko zerrenda euskarazko ordainez osatzean gaur egun ere ezagunak diren iturri lexikografikoetan batez ere oinarritu zela Pallasen lantaldea. Bereziki deigarriak dira bi forma, biek dutelako sorburu bera euskal historia lexikografikoan, bata ia *hapax* bat izanik eta bestea eraldaketa grafiko baten ondorioa. Desitxuratze horrek, hala ere, hitzaren jatorrizko tratamenduarekin du zerikusia, aldaketa ez baitzen transliterazio prozesuan gertatu, hau da, ezin zaio Pallasi egotzi, Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzaren* Eranskina argitaratzen aritu zirenei baizik. Baina Larramendirenaz harago, Pallasen euskal lexikoak dauzkan ezaugarri berezi gehienak ezin egokiago azaltzen dira Bulletin *Mémoires sur la langue celtique* laneko hiztegi zeltatik abiatuz. Izan ere, Bulletin abiaburutzat hartuta, Pallasenaren berezitasun gehiago esplikatzen dira Larramendiren hiztegian zuzenean oinarrituta baino. Salbuespen harri-garriren bat izan ezik (ik. 4. puntua), Pallasen lanean biltzen diren euskal hitz guztiak (egiatan euskarazkoak izan zein ez) Bulletin hiztegitik eratorri ziren, egokitzapen grafikoak gorabehera. Ondorio horrek balizko beste iturri lexikografiko batzuen aukera erabat baztertzen duela esan dezakegu: euskarazko hitz-zerrenda prestatzean Pallasen taldeak Bulletin hiztegia izan zuen oinarri zuzen bakarra.

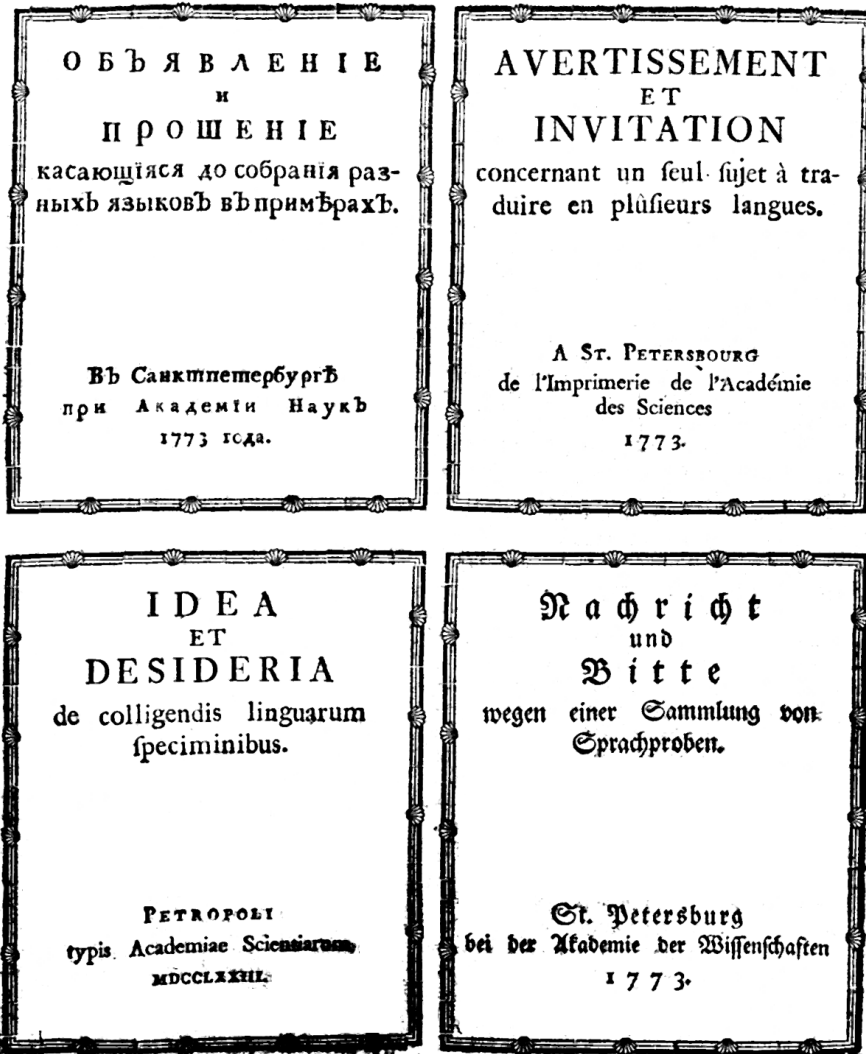
BIBLIOGRAFIA

- ADELUNG, F., 1815, *Catherinens der Grossen Verdienste um die vergleichende Sprachenkunde*, San Petersburgo, Friedrich Drechsler.
- ARCHAIMBAULT, S., 2010, «Peter Simon Pallas (1741-1811), un naturaliste parmi les mots», *Histoire, Épistémologie, Langage*, 32/1, 69-91.
- ATUTXA, I., 1999, «Joannes Etcheberri Ziburukoa, *Noelac* eta testu kritika», *Lapurdum*, 4, 233-312.
- AZKUE, R. M.^a, [1905] 1984, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbao, berrargitalpena, Euskaltzaindia.
- BACMEISTER, H. L. CH., 1773, *Idea et desideria de colligendis speciminibus linguarum*, San Petersburgo, Imprimerie de l'Académie des sciences.
- BULLET, J.-B., 1754-1760, *Mémoires sur la langue celtique*, Besançon, Claude-Joseph Daclin.
- COMTET, R., 2010, «Le russe comme métalangage, transcription et translittération en alphabet cyrillique dans le *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*», *Histoire, Épistémologie, Langage*, 32/1, 93-114.
- DE AQUESOLO, L., 1967, «Un diccionario vasco inserto en *Mémoires de la Langue Celtique*, de Bullet (1755-1760)», *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de Amigos del País*, 23/2, 141-147.

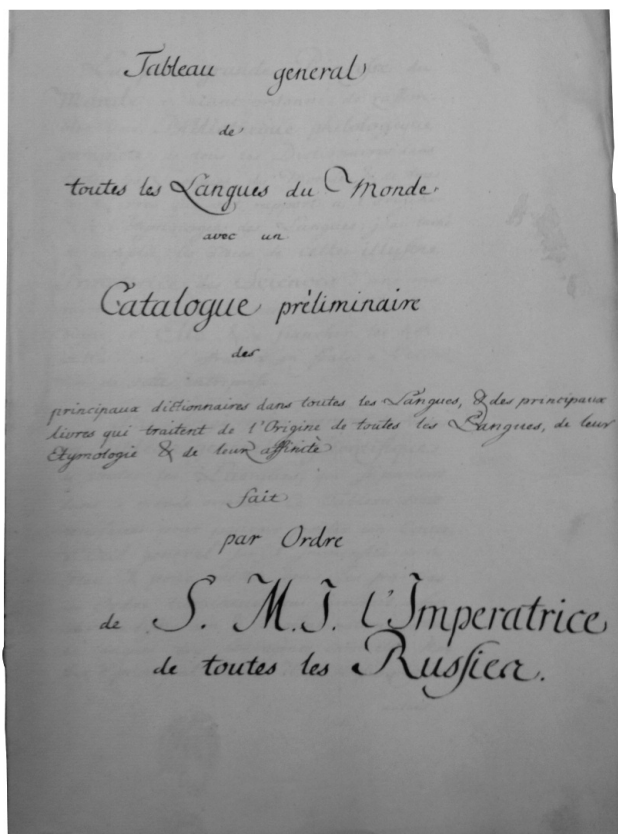
- DE LARRAMENDI, M., 1745, *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence, y latín*, I-II, San Sebastián (Faksimilea, Donostia-San Sebastián, Txertoa, 1984).
- DUVOISIN, J. P., 1866, *Étude sur la déclinaison basque*, Baiona, Imprimerie de veuve Lamaignère.
- ETXEBARRIA, J. M.^a, 1994, «Vocabulario vasco-francés izeneko XIX. mendeko hiztegia», *Cuadernos de Sección. Hizkuntza eta Literatura*, 12, 9-140.
- FODOR, I., 1982, «The Redaction of the Vocabulary of Pallas», *Studia Slavica Hungarica*, 28, 229-245.
- HAARMANN, H., 1977, «Vorwort», in P. S. Pallas, 1977-1978 [1786-1789], v-vii.
- 2001, «Die großen Sprachensammlungen vom frühen 18. bis 19. Jahrhundert», in S. Auroux, E. F. K. Koerner, H.-J. Niederehe eta K. Versteegh (arg.), *Geschichte der Sprachwissenschaften History of the Language Sciences. Histoire des Sciences du Langage*, 2, Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1081-1094.
- HARRIET, M., 1741, *Gramatica escuaraz eta francesez*, Baiona, Fauvet & Fauvet.
- HERVÁS Y PANDURO, L., 1787, *Vocabolario poliglotta, sopra più CL lingue (Idea dell'Universo*, xx), Cesena, G. Biasini.
- IGARTUA, I., 2009, «Euskara hizkuntza zeltikoa zenean: oharra XVIII. mendeko uste genetikoez», in R. Etxepare, R. Gómez eta J. A. Lakarra (arg.), *Beñat Oihartzabali Gorazarre. Festschrift for Bernard Oyharçabal*, Donostia-San Sebastián, Diputación Foral de Guipúzcoa, UPV/EHU, 531-538.
- 2011, «Euskal hitzak P. S. Pallasen *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* hiztegi inperialean (S, Petersburg, 1786/87-1789)», in J. A. Lakarra, J. Gorrochategui eta B. Urgell (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren II. Biltzarra*, Vitoria-Gasteiz, UPV/EHU, 497-528.
- JESPERSEN, O., 1922, *Language, Its Nature, Development and Origin*, Londres, George Allen & Unwin.
- KALTZ, B., 1985, «Christian Jacob Kraus' review of *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* ed. by Peter Simon Pallas (St. Petersburg, 1786), Introduction, translation and notes», *Historiographia Linguistica*, 12/1-2, 229-260.
- 2004, «Deutsche gründliche Kritik, Christian Jacob Kraus zu Pallas' Vergleichendem Glossarium aller Sprachen», http://www.berliner-klassik.de/publikationen/tagungsband_sprache/kaltz (2012/07/03an kontsultatua).
- KEY, M. R., 1980, *Catherine the Great's Linguistic Contribution*, Edmonton, Linguistic Research, Inc.
- KLEIN, H. E. M. eta KLEIN, H. S., 1978, «The "Russian Collection" of Amerindian Languages in Spanish Archives», *International Journal of American Linguistics*, 44/2, 137-144.
- LAKARRA, J. A., 1985, «Larramendiren hiztegitzaren inguruan», *ASJU*, 19/1, 9-50.
- 1991, «Testukritika eta hiztegiak: Harriet eta Larramendi», in J. A. Lakarra eta Í. Ruiz Arzalluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum I (=ASJUren Gehigarriak XIV)*, Donostia-San Sebastián, Diputación de Guipúzcoa, 217-258.
- LANDUCHIO (LANDUCCI), N., 1958 [1562], *Dictionarium Linguae Cantabrigiae*, K. Mitxelena eta M. Aguden edizioa, Donostia-San Sebastián, Diputación de Guipúzcoa.
- LARRUCEA DE TOVAR, C., 1984, «José Celestino Mutis (1732-1808) and the Report on American Languages Ordered by Charles III of Spain for Catherine the Great of Russia», *Historiographia Linguistica*, 11/1-2, 213-229.
- MICHELENA, L., 1984 [1970], «Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue», *Berrargitalpena: Azkue 1984*, 17-89.
- MORENO CABRERA, J. C., 2012, «Listas de lenguas en el siglo XVIII. Ideología y taxonomía en los vocabularios políglotos de Pallas y Hervás (1787)», in J. L. Mendivil eta M.^a del C. Horro (arg.), *La sabiduría de Mnemósine. Ensayos de historia de la lingüística ofrecidos a José Francisco Val Álvaro*, Zaragoza, Pressas Universitarias de Zaragoza, 193-204.
- MOUNIN, G., 1968, *Historia de la lingüística desde los orígenes al siglo XX*, Madril, Gredos.
- MOUNOLE, C. eta GÓMEZ, R., 2012, «Euskara zahar eta klasikoa», in J. Gorrotxategi, I. Igartua eta J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*, Vitoria-Gasteiz, Eusko Jaurlaritzaren prestatzen.

- NICOLAI, F. (Friedrich), 1785, *Tableau général de toutes les langues du monde avec un catalogue préliminaire des principaux dictionnaires dans toutes les langues et des principaux livres qui traitent de l'origine de toutes les langues, de leur étymologie et de leur affinité fait par ordre de S. M. J. L'Imperatrice de toutes les Russies*, Berlin.
- OEH, *Diccionario General Vasco-Orotariko Euskal Hiztegia*, 1987-2005, K. Mitxelena eta I. Sarasola, arg., Bilbao, Desclée de Brouwer.
- PALLAS, P. S., 1977-1978 [1786-1789], *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*, Hamburgo, Helmut Buske Verlag.
- ROBINS, R. H., 1967, *A Short History of Linguistics*, Bloomington, Indiana University Press.
- TOVAR, A., 1986, *El lingüista español Lorenzo Hervás*, Madril, Sociedad General Española de Librería.
- URGELL, B., 2000, *Hiztegi Hirukoitza-ren osagaiez*, Doktorego-tesi argitaratugabea, Vitoria-Gasteiz, UPV/EHU.

I. Eranskina: Bacmeister (1773). Liburuaren azal eleaniztuna

II. Eranskina: Nicolairen eskuizkribuaren lehen orria (1785)

III. Eranskina: Nicolairen (1785) euskal bibliografiaren zerrenda (ik. 11. oin-oharra)

Dialecte de Biscaye

Bayonaco Diocesao bigarren Catichima, cantabrice. Bayonan 760.8.

Boza, Liber de Lingua Vasconica.

Cantico izpiritualac (Hymnologium cantabricum) Bayonan 763.8.

Guiristinoen doctrina laburra (doctrina brevis) cantabrice Bayonan 731.8.

Harriet (M.) grammatica Escuaraz (cantábrica) eta Francesez. Bayenan. 741.8.

— Dictionnaire françoise-biscain.

a Kempis (Th.) de imit. Christi, cantabrice. Bayonan 760.8.

Larramendi (B. Manuel de) la antigüedad y universalidad del Bascuenze en España, demostración previa al arte que se dara a Luz desta Lingua, en Salamanca, anno en 1728.8.

Larramendi, el imposible vencido, o Arte de la Lengua Bascongada Salamanca 729.8.

Noelac eta berce canta espirital berriac. Bayonne 1630.

Oihenardi (Arnaldi) notitia utriusq. Vasconice tum Iberice tum Aquitanice, in Lib. I. De Lingua Vasconum et singularia quaedam linguae vasconicae

Jesus Christ Jaunaren Testamentu Berria (...) Rochellan 571.8.

Tresor des trois langues espagnole, françoise et basque. Bayonan (s. a.).8.

IV. Eranskina (Bullet, 1754-1760: 27)

Cinquièmement, on cherchera aussi avec succès des termes Gaulois dans la Langue des Basques. Ce petit Peuple, défendu par le Pays qu'il habite, a bien rarement connu d'autres Maîtres que ses Princes naturels. N'ayant jamais été melé avec aucune autre Nation, il a conservé sa Langue primitive, qui est un Dialecte de la Celtique. Le paralléle que je ferai dans mon Dictionnaire du Basque avec le Breton & et le Gallois, montrera d'une manière sensi-

ble, que le premier de ces idiomes est, de même que les deux autres, un Dialecte de la Langue Gauloise.

V. Eranskina (Bullet, 1754-1760: 688)

GUI. En comparant *Arguia*, *Beguia*, *Guicenguia* Basques; *Guid*, *Guignal*, *Guignen*, *Guilgas*, *Guinvidecq*, *Guion*, *Guir*, *Guizecq*, *Guyn*, *Gyp* Bretons; *Gwy*, *Gwir*, *Gwybod*, *Gwych*, *Gwydd*, *Gwyl*, *Gwilio*, *Gwilied*, *Gwyp*, *Gwynn*, *Gwynfyd*, *Gwyngen*, *Gwynnygiaw* Gallois, on voit que *Gui* a signifié lumière, éclat, connoissance, science, vérité, vuë, éclatant, blanc, beau, heureux, gai, joyeux, *Giosli*, œil en Turc; *Quibbenzo*, clarté en Langue de Congo; *Quilumbu*, jour dans la même Langue; *Chi* en Chinois, sçavoir; *Qui*, blanc en Mandingo; *Vitan*, voir, sçavoir en Gothique; *Gila*, éclat, splendeur en Arabe. De *Gui*, *Guid* est venu *Video*, viser; de *Gui*, *Sui*, *Sci*, *Scio* Latin. De là *Guiguer*, voir, regarder du coin de l'œil; de *Gwych* le vieux mot françois *Guichard*, fin, rusé.

LABURPENA

Pallas hiztegiaren euskal iturri lexikografikoak

Artikuluak XVIII. mendeko hiztegi eleaniztun handiengan, Peter Simon Pallasek argitara emandako *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* izenekoan (S. Petersburgo, 1786/87-1789), jaso ziren euskarazko hitzen iturri lexikografikoak ditu aztergai nagusi. 1785ean Errusiako enperatriz Ekaterina II.ak munduko 200 hizkuntzetako (272 kontuan hartzen badugu hiztegiaren bigarren argitaraldia) datu lexikoak biltzeko agindua zabaldu zuen. Urte hura baino lehen argitaratutako euskal hiztegiak asko ez direnez, Pallasen hiztegia euskal lexemak jasotzen dituen argitalpen lexikografiko zaharrenetakotzat jo daiteke. Lan honetan argudio zehatzak ematen dira Pallasen euskal hitzen zerrendaren, alde batetik, eta, bestetik, Manuel Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzen* Eranskinaren (1745) eta Jean-Baptiste Bulletin *Mémoires sur la langue celtique* (1754-1760) liburuan ageri den hiztegi zeltikoaren artean dagoen lotura frogatzeko. Larramendiren lanak oso hitz-forma bereziak bildu zituen, euskal tradizio lexikografikoan salbuespentzat eman daitezkeenak, eta haietako batzuk, hain zuzen, jaso zituzten geroago Bulletek eta Pallasek. Testu kritikaren *errores coniunctivi* gisara funtzionatzen duten forma horiek hiru hiztegiak elkarrekin lotzeko balio dute.

Gako hitzak: Pallasen hiztegi eleaniztuna; lexikografia historikoa; euskara eta hizkuntza zeltak.

RESUMEN

Fuentes lexicográficas del diccionario de Pallas

El artículo indaga en las fuentes lexicográficas del mayor diccionario multilingüe del siglo XVIII, los *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa* de Peter Simon Pallas (S. Petersburgo, 1786/1787-1789). En 1785 la emperatriz de Rusia, Catalina II, solicitó la recopilación de datos léxicos de doscientas lenguas del mundo (doscientas setenta y dos si tenemos en cuenta la segunda edición del vocabulario). Dado que los diccionarios de lengua vasca publicados antes de esa fecha no son numerosos, el diccionario Pallas constituye una de las publicaciones lexicográficas más antiguas entre aquellas que registran palabras vascas. A lo largo del artículo se ofrecen argumentos precisos que demuestran la conexión existente entre la lista de formas eusquéricas de Pallas, por un lado, y el Suplemento al *Diccionario Trilingüe* (1745) de Manuel de Larramendi así como el diccionario celta inserto en las *Mémoires sur la langue celtique* (1754-1760) de Jean-Baptiste Bullet, por otro. El trabajo de Larramendi contiene formas únicas en la tradición lexicográfica vasca que fueron posteriormente, y de manera muy significativa, recogidas primero por

Bullet y después por Pallas, en una especie de *errores coniunctivi* que lleva a relacionar entre sí estos tres vocabularios.

Palabras clave: diccionario políglota de Pallas; lexicografía histórica; euskera y lenguas celtas.

ABSTRACT

Lexicographic sources of Pallas' Dictionary

This article deals with the lexicographic sources of the Basque words contained in the most significant European multilingual work of the XVIIIth century, the *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*, by Peter Simon Pallas, edited in S. Petersburg in 1786/1787-1789. In 1785 Catherine the Great of Russia ordered to gather lexical data from 200 languages all over the world (272 taking into account the second edition of the vocabulary). Since before that time there were no many dictionaries of Basque, Pallas' lexicon turns out to be one of the most ancient lexicographic publications containing Basque lexemes. Unequivocal data are provided in this paper in order to demonstrate the connection existing between Pallas' list of Basque words, on the one side, and Manuel de Larramendi's supplement to his *Diccionario trilingüe* (1745) and Jean-Baptiste Bullet's Celtic dictionary inserted in his *Mémoires sur la langue celtique* (1754-1760), on the other side. Larramendi's work exhibits unique forms in Basque lexicographic tradition that, significantly enough, were later collected by Bullet and then by Pallas, in a sort of *errores coniunctivi* that allow us to link together these three vocabularies.

Keywords: Pallas' multilingual dictionary; historical lexicography; Basque and Celtic.

